

Форми педагогічної та культурно-просвітницької роботи товариства „Просвіта” на Поділлі (1906-1923 рр.)

У статті виокремлено та розкрито сутність основних форм педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства „Просвіта”, показано їхній вплив на підвищення рівня освіти та культури населення Поділля.

Ключові слова: педагогічна та культурно-просвітницька робота, товариство „Просвіта”, Поділля, хати-читальні, курси українознавства, книгозбірні, лекції, вистави.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Історико-педагогічні дослідження дають змогу розкрити факти, явища, тенденції та закономірності еволюціонування системи національної освіти. Із здобуттям Україною незалежності з'явилася можливість дослідження історико-педагогічних процесів і явищ незаангажовано, об'єктивно, що сприяє реальному відтворенню стану освіти та культури в Україні початку ХХ століття. На думку відомої дослідниці в галузі історії педагогіки О.В.Сухомлинської, „до актуальних проблем історико-педагогічного знання сьогодні відносять генезу ідей про національну школу, національне виховання, громадянське й патріотичне виховання, дитячий та молодіжний рух, духовність та ментальність дитини тощо. Перелічена історико-педагогічна проблематика є конче потрібною для більш повного, глибокого розуміння сьогодишніх освітньо-виховних проблем, для формування світоглядних структур усього загалу” [18, с.18].

Аналіз і розкриття сутності ключових питань історії української національної системи освіти та культури на сучасному етапі є досить актуальним. У даному контексті варто звернути увагу на діяльність різноманітних культурно-просвітницьких товариств, що діяли в Україні на межі ХІХ та ХХ століття, і котрі своїм завдання визначали підняття освітнього та культурного рівня населення. Значний внесок у культурно-освітній розвиток України здійснило товариство „Просвіта”, яке вперше в Україні було засноване у Львові в 1868 р., а на території України, що входила до складу колишньої Російської імперії, поширилося після 1905 р. Метою діяльності зазначеного товариства, котре, по суті, стало продовжувачем справи Громад, було сприяння розвитку освіти та культури населення України. Принагідно зазначимо, що в силу суспільно-політичних та культурно-освітніх причин освітній рівень українського населення був надзвичайно низьким, а тому виникла необхідність у появі суспільно активної та патріотично налаштованої громадської організації, яка б у своїй діяльності прагнула створити умови та забезпечити реалізацію заходів щодо поширення освіти серед усіх верств українського населення і сприяла формуванню патріотизму та національного усвідомлення українства.

Показовою та результативною є діяльність товариства „Просвіта” на Поділлі (1906-1923 рр.). Варто зауважити, що подільське товариство „Просвіта” початку ХХ століття вигідно виділялося на фоні інших просвітянських товариств, що діяли на той час в Україні, оскільки не обмежувало свою діяльність лише центром губернії – м.Кам'янець-Подільський. Як стверджує В.К.Приходько, „тереном її [„Просвіти”] діяльності став не лише Кам'янець, а ціла Подільська губернія. Вона діяла довше, аніж аналогічні товариства у Києві, Одесі, Полтаві, Катеринославі” [17, с.108].

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Проведений аналіз джерельної бази показав, що питання діяльності товариства розкриваються у працях подільських краєзнавців, істориків, які звертали увагу на історію становлення та розвитку „Просвіти” (Л.В.Баженов, О.М.Завальнюк, Г.Г.Кучеров, В.С.Лозовий, В.П.Мацько, Є.Д.Назаренко, І.В.Сесак, Є.І.Сохацька, Ю.В.Телячий та ін.). Однак ще не всі її періоди вивчені на належному науковому рівні; досліджується роль подільського товариства „Просвіта” в державотворчих процесах початку ХХ століття та після проголошення незалежності України, мало уваги звертається саме на педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність.

На актуальність дослідження діяльності товариства „Просвіта” вказує ряд дисертаційних досліджень, присвячених цій проблематиці: Л.І.Бадеевої, Р.М.Гарата, О.М.Германа, А.В.Грицана, С.Л.Зворського, В.М.Зеленого, І.С.Зуляка, Г.Г.Кучерова, О.В.Лисенка, О.В.Малюти, С.О.Масюк, М.Б.Філіповича, О.М.Цапка, Т.О.Чугуя та ін. Серед дисертаційних досліджень у галузі педагогічних наук варто відмітити праці Н.І.Опанасенко [14], О.Ф.Яцини [19].

Проте цілісного, системного наукового дослідження, в якому була б розкрита педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства „Просвіта” на Поділлі початку ХХ століття на сьогодні не існує, на чому й наголошують В.П.Мацько та Л.В.Баженов: „фундаментальну історію Подільської „Просвіти” як складову частину Всеукраїнського товариства, ще не написано” [1, с.8]. У даному контексті доцільним є виокремлення, аналіз і розкриття сутності форм педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства „Просвіта” на Поділлі означеного історичного періоду, що дасть змогу збагатити історико-педагогічну науку новими фактологічними даними.

Формулювання цілей статті... Метою статті є виокремлення та розкриття сутності форм педагогічної та культурно-просвітницької роботи, яку проводило товариство „Просвіта” на Поділлі у 1906-1923 рр.

Виклад основного матеріалу... Способом втілення у практику роботи основних завдань та мети „Просвіти” стали форми педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства. Дослідниця Закарпатської „Просвіти” періоду 1920-1939 рр. О.Ф.Яцина виділяє такі основні форми роботи: філії, читальні, бібліотеки, музеї, товариства тверезості, опіки над сиротами, курси з ліквідації неграмотності, гуртки (драматичні, хоріві, пожежників), спортивні секції [19]. Деяко схожі й форми діяльності подільського товариства „Просвіта” на початку ХХ століття, що були зумовлені суспільно-політичною та культурно-освітньою ситуацією, в яких перебувала тогочасна Подільська губернія, з усіма витікаючими з цього наслідками та результатами.

Важливою в плані широкого культурно-освітнього розвитку населення краю була *агітаційно-пропагандистська та роз’яснювальна робота*. Просвітяни Поділля постійно працювали над залученням до товариства все нових членів (інтелігенції, вчителів, молоді, робітників, селян, духовенства та інших суспільно-активних категорій громадян), намагаючись привести до культурно-просвітницької роботи все більшу кількість людей, адже влучно сказав голова „Просвіти” (1873-1877 рр.) В.Федорович: „Скільки голов здобудемо для „Просвіти”, стільки душ скаже, що ця земля – Україна, а вони – українці”. З цією метою просвітяни розсилали листівки агітаційного змісту, в яких розкривалася мета діяльності товариства, її значення для населення краю, а також було вміщено статут товариства із закликами до організації нових осередків „Просвіти”.

Не менш важливою формою роботи подільської „Просвіти” була організація діяльності *книгозбірень, хат-читалень*, які забезпечували широкий доступ населення до літератури, і в першу чергу, україномовної. Окрім забезпечення населення літературою, хати-читальні проводили й педагогічну діяльність, навчаючи грамоти малограмотних та неписьменних; просвітницьку, ведучи українську національну пропаганду. У зв’язку з тим, що освітній та культурний рівень був надто низьким в першу чергу у сільського населення, то найбільше уваги просвітянами було приділено саме цій соціальній групі. Члени „Просвіти” сприяли заснуванню в селах бібліотек-читалень, організували книгозбірні, читали лекції селянам на суспільно-політичні та культурно-освітні теми, в яких прагнули пробудити серед селянства й інших верств населення національну свідомість, гідність, почуття патріотизму, підняти їхній освітній та культурний рівень, сприяти покращенню функціонування української мови. У зв’язку з тим, що відкриття нових філій відбувалося дуже важко, просвітяни Поділля у своєму Статуті заклали норму про те, що „поза Кам’янцем складаються на Поділлі місцеві автономні товариства, котрі працюють в межах Статуту” [12, с.9]. Тому всі філії, бібліотеки-читальні не були автономними установами, а безпосередньо підлягали центральному товариству.

Книгозбірні та хати-читальні особливого розмаху набули в період Української революції 1917-1920 рр. Так, в періодичній пресі того часу з’являлося чимало повідомлень про заснування нових осередків товариства „Просвіта”, а при них і книгозбірень. Зокрема, В.Плінський у замітці „Т-во „Просвіта” в селі Женишківцях” [15, с.21-22] подав інформацію про заснування товариства „Просвіта” в селі, кількість його членів, купівлю книжок та передплату газет і журналів. Окрім того, зазначене товариство „Просвіта” організувало в школі книгозбірню-читальню та зал для вистав і прилюдних читань. Важливою формою діяльності „Просвіти” було проведення читань і бесід, робота книгозбірні, в рамках яких селяни мали змогу ознайомитися із журналами та газетами: „Нова Рада”, „Відродження”, „Київська Мисль”, „Наше Село”, „Народня Справа”, „Село” та ін. В с.Глібів Ушицького повіту місцева „Просвіта” проводила значну роботу щодо придбання книжок для читання в книгозбірні; членами „Просвіти” було засновано філії у селах Капустяни, Джурджинці, Мержівці, Гута [8, с.24-26]. Подільська губернська управа протягом 1918-1919 рр. допомогла книжками 124 „Просвітам” на загальну суму 5156 кар. 3 коп. [8, с.25], а відкрите в Новій Ушиці товариство „Просвіта” проводило свою роботу навіть в Ушицькій повітовій в’язниці, де заснувало українську бібліотеку для ув’язнених [10, с.24].

Не менш дієвою формою роботи подільського товариства „Просвіта” вказаного періоду була організація діяльності *аматорських художніх колективів, театральних груп, проведення вистав, гулянь*. Улаштування театральних вистав, вечірки зі співом, читання віршів, спів та гра українських бандуристів були досить поширеними формами роботи просвітян, які пропагували українське слово, українську пісню. Діяльність артистичних гуртків, театральних колективів, народних хорів „Просвіти” сприяла формуванню національної свідомості, почуття любові до рідного краю, до краси рідної мови та пісні. В.Зборовець у своєму заклику „До „Просвіт”: Сійте розумне, добре, вічне!” [9, с.15] наголошує на основних завданнях діяльності товариства „Просвіта”, зокрема „будити розум людський і давати світ йому”. У контексті цього, необхідно, „... перш усього ставити такі п’єси, які б за своїм змістом не впливали б на погану сторону людини, мали б виховуючі значення, викликали б добре та шляхетне почуття і разом з тим давали розвагу і задоволення. Для того, щоб зрозуміти зміст вистави, для глядачів

пропонувалося хоч на півгодини зайняти публіку коротенькою лекцією, котра б вела глядачів в суть самої п'єси, ознайомила б їх із автором, в коротких рисах зазначила б зміст п'єси та її ідею" [9, с.16].

Досить поширеною формою роботи була організація колядок, щедрівок, концертів (до Різдва, Великодня, Водохреща та інших релігійних свят). Однак із встановленням радянської влади ці форми роботи були заборонені, оскільки суперечили офіційній атеїстичній ідеології. Так, 21 грудня 1922 р. розпорядженням керівника Подільського губвиконкому було заборонено святкування всіх релігійних свят, причому заборонялося навіть давати дітям новорічні подарунки і влаштувати ялинки, співати колядки з релігійним змістом [13, с.52].

Важливими в контексті педагогічної та культурно-просвітницької діяльності подільського товариства „Просвіта” на початку ХХ століття були масові форми роботи: *лекції, бесіди, диспути, читання рефератів* з актуальних проблем українства, національної справи, сутності та основної мети й завдань діяльності товариства „Просвіта”, роз’яснювальної роботи. Як зазначає Л.Б.Кушнір, Кам’янецькою „Просвітою” була створена спеціальна лекційна комісія, яка влаштувала народні лекції, вхід на які був вільний. У лекціях відстоювалась українська державність, виховувалась національна свідомість українського народу [10, с.24]. Окрім цього, лекційна діяльність була широко організована просвітянами напередодні відкриття Кам’янець-Подільського державного українського університету. Так, 20 жовтня 1918 р. Кам’янець-Подільська „Просвіта” в околицях міста влаштувала лекції про університет та його значення для народу (зокрема, лекції читав професор університету В.Біднов) [6, с.23].

Товариство „Просвіта” брало участь у *заснуванні та підтримці діяльності освітніх закладів* на Поділлі. Велике значення для розвитку освіти та культури мало ініціювання місцевою „Просвітою” заснування першого вищого навчального закладу в краї – Кам’янець-Подільського державного українського університету. Чимало людей було задіяно у становленні університету у м.Кам’янець-Подільському. Однак чи не найбільше зусиль до заснування закладу доклали діячі місцевої „Просвіти”, яких і називають „духовними батьками” закладу: незмінний голова товариства – К.Солуха та її активні члени О.Шульмінський та О.Пащенко. „Їх невтомна енергія сприяла тому, що вища школа в Кам’янці постала” [11, с.29]. Окрім ініціативи створення вищої школи у місті, просвітяни брали участь у підготовці приміщення та матеріального забезпечення діяльності університету, вели пропагандистську роботу щодо необхідності відкриття вишу, поширення авторитету закладу серед населення, працювали над перспективами розвитку університету. Просвітяни приділяли увагу і заснуванню дошкільних навчальних закладів. „Просвіта” як національно-патріотична організація була змушена, за твердженням відомого організатора дошкільної освіти на Поділлі А.Животка, звернути свою увагу саме на дошкільне виховання дітей. Як завдання А.Животко наводить резолюцію з’їзду в м.Києві 20-23 вересня 1917 р.: „При всіх „Просвітах” потрібно заснувати „Рідні хати” (Народні доми). При кожній „Рідній хаті” повинен бути дитячий садок. Для підготовки юнацтва до роботи в дитячих захистках, треба в Києві та на місцях позаводити курси дошкільного виховання” [2, с.4]. На думку А.Животка, „дитячі садки” – це той шлях, який веде до виховання свідомого громадянства, до виховання і закладання глибокого почуття любови до рідного краю, до рідного люду” [2, с.5]. У зв’язку з тим, що самим „Просвітам” важко було здійснювати дошкільне виховання як в плані матеріальному, так і в плані організаційному, а тому, на думку А.Животка, товариству необхідно було співпрацювати із народним самоврядуванням, яке йшло назустріч справі дошкільного виховання підростаючого покоління.

Також товариство „Просвіта” брало участь у відкритті шкіл. Так, у журналі „Село” було вміщено інформацію про діяльність Вінницької „Просвіти”, яка в 1917 р. відкрила у м.Вінниці дві українські гімназії, а в 1919 р. заснувала курси для учнів цих гімназій; що „на кошти держави знову прийнято 13 вищих початкових шкіл, котрі виключно були відкриті або заходами „Просвіт”, або повітовими управами [7, с.2]; що в с.Баламутівка Проскурівського повіту на утримання школи значні кошти надаються місцевою „Просвітою”, котра дуже активно взялася за освіту села [16, с.27].

Важливою та логічною формою роботи товариства „Просвіта” була організація *курсів українознавства*. У цьому контексті варто згадати про лист Міністерства народної освіти щодо штатних учителів українознавства по всіх середніх школах, в якому Міністерство виступило з проханням до товариства „Просвіта” про допомогу йому, щоб жодна посада учителя українознавства не залишилась би вільною; Кам’янець-Подільська філія товариства „Просвіта” влаштувала курси українознавства та діловодства для урядовців м.Кам’янця-Подільського [5, с.21-22]. Окрім цього, товариством „Просвіта” було направлено звернення до Міністерства ісповідань з доповідною запискою з метою з’ясувати ненормальне становище, в якому перебували духовні школи м.Кам’янця-Подільського, де між іншим говорилося, що „...хоч було розпорядження Міністерства освіти і Міністерства ісповідань про обов’язкове навчання української мови, історії та географії й заведення штатних учителів українознавства, але духовні школи м.Кам’янця виявили не тільки недбалість до розпорядження, а й вороже відношення” [3, с.16-18]. Отже, просвітяни не лише організували курси українознавства з метою поширення української мови, знань про українські народні традиції та звичаї, виховання патріотичних почуттів і

формування національної свідомості, а й стежили за дотриманням розпоряджень про вивчення української мови, історії, географії в освітніх закладах губернії.

У зв'язку з тим, що рівень освіченості подолян був дуже низьким, то не менш важливою формою роботи товариства „Просвіта” була організація *вечірніх курсів та шкіл для дорослих, забезпечення освітою неписьмених та малограмотних*, які влаштовувалися в багатьох просвітянських осередках губернії. Зокрема, в с.Слобода Ялтушівська Могилівського повіту „Просвіта”, яка була заснована в квітні 1918 р. гуртком молоді [4, с.26], влаштувала вечірні курси для дорослих [4, с.26-27], товариство „Просвіта” в с.Женишківці Летичівського повіту восени 1918 р. планувало відкрити вечірні курси для дорослих [15, с.21-22], гімназії для дорослих було відкрито у м.Кам'янець-Подільський [5, с.21-22], м.Могилів [3, с.16-18] та ін.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Таким чином, найбільш поширеними та ефективними формами педагогічної та культурно-просвітницької роботи подільського товариства „Просвіта” на початку ХХ століття були: організація діяльності хат-читалень, книгозбірень, створення та функціонування аматорських театральних колективів, хорів, постановка п'єс, вистав, організація роботи освітянських закладів, проведення курсів (українознавства, кооперативних, юридичної просвіти), видавничі справи, агітаційна та лекційна робота, проведення бесід, диспутів на національно-патріотичну, просвітянську та культурно-освітню тематики. До перспектив подальших досліджень у вказаному напрямі відносимо визначення ролі товариства „Просвіта” у справі ліквідації неписьменності населення Поділля, поширенні в краї дошкільної освіти та освіти для дорослих, аналіз діяльності товариства в умовах становлення й утвердження радянської влади в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л. „Просвіта” мовою документів / Лев Баженов, Віталій Мацько // „Просвіта” в духовно-культурному піднесенні України : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з часу створення „Просвіти” на Поділлі (Хмельницький, 7 груд. 2005 р.) / за ред. В. П. Мацька. – Хмельницький : Просвіта, 2005. – 276 с.
2. Животко А. Просвіта і діти / А. Животко // Село. – 1918. – №№38-39. – 5 жовтня. – С. 3–5.
3. З життя „Просвіт” на Поділлі // Село. – 1918. – №№40-41. – 15 жовтня. – С. 16–18.
4. З життя „Просвіт” на Поділлі // Село. – №6. – 15 лютого. – С. 26–27.
5. З життя „Просвіт” Поділля // Село. – 1918. – №№38-39. – 5 жовтня. – С. 21–22.
6. З життя „Просвіт” Поділля // Село. – 1918. – №№44-45. – 8 листопада. – С.23.
7. З життя Подільського Губерніяльного Земства // Село. – 1919. – №2. – 21 січня. – С.2.
8. З життя Подільського Губерніяльного Земства // Село. – 1919. – №6. – 15 лютого. – С.24–26.
9. Зборовець В. До „Просвіт”: Сійте розумне, добре, вічне / В. Зборовець // Село. – 1918. – №№38-39. – 5 жовтня. – С. 15–16.
10. Кушнір Л. Б. „Просвіта” в добу УНР / Л. Б. Кушнір // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської „Просвіти”) : матеріали всеукр. наук.-краєзн. конф. (Хмельницький, 9–10 лист. 1995 р. – Хмельницький, 1995. – С. 23–25.
11. Лозовий В. „Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – Р. 1. Історія Подільської „Просвіти”. – С. 29.
12. Лозовий В. Діяльність Подільської „Просвіти” в 1906-1914 рр. / Віталій Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – Р. 1. Історія Подільської „Просвіти”. – 110 с.
13. Нестеренко В. „Просвіта” на Кам'яниччині в 1921-1923 рр. / В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – Р. 1. Історія Подільської „Просвіти”. – С. 41–56.
14. Опанасенко Н. І. Виховний ідеал у творчій спадщині український діячів „Просвіти” кінця ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис... на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Н. І. Опанасенко. – К., 2002. – 19 с.
15. Пліньський В. Т-во „Просвіта” в селі Женишківцях / В. Пліньський // Село. – 1918. – №№28-29. – 28 серпня. – С.21–22.
16. По Поділлі // Село. – 1919. – №7. – 19 лютого. – С.23-24. – С.25-27.
17. Приходько В. Під сонцем Поділля / Віктор Приходько. – [1931]. – 250 с. : іл.
18. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
19. Яцина О. Ф. Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства „Просвіта” на Закарпатті (1920-1939 рр.) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Олена Федорівна Яцина. – Івано-Франківськ, 2009.

Анотація

Б.С.Кришук

Формы педагогической и культурно-просветительской работы общества „Просвита” на Подолье (1906-1923 гг.)

В статье выделена и раскрыта сущность основных форм педагогической и культурно-просветительской деятельности общества „Просвита”, показано их влияние на повышение уровня образования и культуры населения Подолья.

Ключевые слова: педагогическая и культурно-просветительская работа, общество „Просвита”, Подолье, хаты-читальни, курсы украиноведения, книгоборни, лекции, представления.

Summary

B.S.Kryshchuk

Forms of Pedagogical and Cultural-Enlightening Work of the Community „Prosvita” in Podil'ia Region (1906-1923)

The essence of the basic forms of pedagogical and cultural-enlightening work of the community „Prosvita” have been outlined and revealed in the article., Their influence onto the increase of level of education and culture of the population of Podil'ia region has been shown.

Keywords pedagogical and cultural-enlightening work, community „Prosvita”, Podil'ia, homes for reading, courses of Ukrainian study, libraries, lectures, presentations.

Дата надходження статті:

„27” травня 2010 р.